

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNNOVASIYALI İNKİŞAFIN TƏMİN EDİLMƏSİNİN FİSKAL MEXANİZMİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

İxtisas: 5308.01 – “Ümumi iqtisadiyyat”

Elm sahəsi: İqtisad elmləri

İddiaçı: Zeynəb Həbibəğa qızı Qiyasova

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Məhiş Aliş oğlu Əhmədov

Rəsmi opponentlər: iqtisad elmləri doktoru, professor
Şəfa Tofiq qızı Quliyeva

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevda Binyət qızı Məmmədova

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Emin Eldar oğlu Məmmədzadə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurası

ED 2.10 Dissertasiya şurasının sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Yəşar Atakişi oğlu Kəlbiyev

ED 2.10 Dissertasiya şurasının elmi katibi:

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru
Suqra İnqilab qızı Hübətova

Elmi seminarın sədri:

iqtisad elmləri doktoru, professor
Rəsul Ənvər oğlu Balayev

GİRİŞ

Tədqiqatın aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2015-ci ildə qəbul etdiyi “Davamlı İnkişaf 2030” gündəliyində dayanıqlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün təklif olunan 17 məqsədin 9-cu əsas məqsədində sənaye, innovasiya, infrastrukturun birgə inkişafının qurulması əsas hədəf kimi müəyyən olunmuşdur. 2030-cu il gündəliyində müəyyən olunmuş 9-cu əsas məqsədə görə dayanıqlı infrastruktur qurmaq, davamlı sənayeləşməni və innovasiyalaşmanı təşviq etmək üçün sənayenin inkişafına, insan kapitalına və texnoloji tərəqqiyə qoyulan investisiyalar əhəmiyyətli rol oynayır. BMT-nin tamhüquqlu üzv dövləti olan Azərbaycan Respublikasında davamlı inkişaf məqsədlərinə nail olmaq gələcək inkişaf üçün əsas prioritet seçilmişdir.

Ölkəmizdə əsas dövlət proqramları 2012-2020-ci illəri əhatə edən gələcəyə baxış inkişaf konsepsiyası, 2016-2030-cu illəri əhatə edən strateji yol xəritələri, 2021-2030-cu illəri əhatə edən sosial-iqtisadi inkişaf prioritetləri, 2022-2026-cı illəri əhatə edən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında rəqabətə davamlılıq, iqtisadi inklüzivlik, sosial rifahın daha da yüksəldilməsi iqtisadi inkişafın prioritet istiqamətləri kimi müəyyən edilmişdir.

Bu gün dünyada elmə daha çox vəsait ayıran və nəticədə sürətli inkişafa nail olan ölkələr ABŞ (679,4 mlrd. dollar), Çin (551,1 mlrd. dollar) və Yaponiyadır (182,2 mlrd. dollar). Ümumi Daxili Məhsulda (bundan sonra ÜDM) faiz nisbəti baxımından elmə ayrılan xərclərdə İsrail (4,8 %) və Cənubi Koreya (4,5 %) öndə olan ölkələrdir, Azərbaycan (0,2 %) bu göstəriciyə görə dünyada 96-cı yerdədir. İnnovasiyalı inkişaf üçün əlverişli fiskal mexanizmin formalaşdırılması həm də buradan irəli gələn zərurətdir.

Tədqiqat işində azərbaycanlı alimlər T.Ə.Quliyev, Ə.C.Muradov, M.Ə.Əhmədov, R.T.Həsənov, R.Ə.Balayev, A.D.Hüseynova, S.İ.Hümbətova, T.N.Əliyev, Z.M.Nəcəfovun innovasiyalı inkişaf, milli innovasiya sisteminin qurulması, intellektual əmək, davamlı inkişaf və dövlət xərclərinin istiqaməti mövzularında elmi əsərlərinə, iqtisadiyyatın fiskal tənzimlənmə məsələləri, maliyyə riskləri, müasir maliyyə iqtisadiyyatına dair

tədqiqatlar A.F.Musayev, Ə.Ə.Ələkbərov, Ə.C.Məmmədov, İ.Z.Seyfullayev, S.M.Məmmədov, Ş.S.Qafarov, Y.A.Kəlbəyev, Z.M.Məmmədovun, rus alimləri Y.E.Şelyubskaya, İ.N.Lapin, D.M.Qvişiani, İ.T. Balabanov, V.L.Makarov, S.Y.Qlazeyev İ.V.Skolbyakovanın elmi əsərlərinə istinadən işlənilmişdir.

Dünya iqtisadçıları, xüsusilə iqtisadi artım və innovasiyalı inkişaf məsələlərini araşdıran J.A.Şumpeter, R.M.Solou, P.M.Romer, V.D.Xartman, H.D.Xauştayn, T.S.Brayan, Q.Mens, K.Frimen, K.M.Şvab və digər alimlərin tədqiqatlarından dissertasiya işinin yazılmasında istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. İnnovasiyalı inkişafın elm-istehsal-dövlət əlaqələri əsasında təmin edilməsi tədqiqatın obyektini, innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin təkmilləşdirilməsi məsələləri tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin başlıca məqsədi Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafın təmin edilməsində fiskal mexanizmin tədqiq edilib öyrənilməsi əsasında onun təkmilləşdirilməsi üzrə elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələri işləyib hazırlamaqdır.

Bu məqsədin yerinə yetirilməsi üçün tədqiqatda aşağıdakı vəzifələr müəyyən edilmiş və yerinə yetirilmişdir:

- İnnovasiyalı inkişafın təmin edilməsinə konseptual yanaşmaları araşdırmaq;
- İnnovasiyalı inkişafda maliyyələşmə və fiskal mexanizmin tətbiqini tədqiq etmək;
- Milli iqtisadiyyatda innovasiyalı inkişaf göstəricilərini təhlil etmək;
- Ölkəmizdə innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin tətbiqini qiymətləndirmək;
- Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafın institusional istiqamətləri və dövlət siyasətini tədqiq etmək;
- İnnovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin təkmilləşdirilməsində dünya təcrübəsindən istifadə imkanlarını araşdırmaq;
- Ölkəmizdə innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin tətbiqinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək;
- Azərbaycanda milli innovasiya sisteminin formalaşması və

təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər vermək;

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat işinin yazılmasında müqayisə, təhlil, ekspert, riyazi-statistika, induksiya, deduksiya, şəxsi müşahidə, elmi abstraksiya, ekonometrik modelləşdirmə kimi tədqiqat metodları, sistemli yanaşma, qrafik, cədvəl, statistik və sorğu metodlarından istifadə edilmişdir.

Müdafiyyə təqdim olunan əsas müddəalar. Müdafiyyə təqdim olunan əsas müddəalar aşağıdakılardan ibarətdir:

- İnnovasiyalı inkişafın təmininə yönələn effektiv fiskal siyasət elmi - tədqiqat istiqamətlərinin və innovasiya inkişafı vektorlarının maksimal məhdud seçimini tələb edir.

- Ölkədə elmi-tədqiqat sektoruna büdcə ayırmalarının ciddi artımı yalnız elmi-tədqiqat sektorunun elm və istehsalın qarşılıqlı əlaqələrini təmin etməyə yönələn islahat müstəvisində effektiv nəticələrə səbəb ola bilər.

- İnnovasiyalı inkişafda fiskal mexanizmin rolu əksər tədqiqatlarda iddia edildiyi kimi vergi subsidiyaları və vergi güzəştlərinin tətbiqi, investisiya və elmi - tədqiqatlara vəsait axınının təmini ilə məhdudlaşmır. Fiskal mexanizmin stimullaşdırıcı rolu vençur maliyyələşmənin dəstəklənməsində, innovasiya məhsullarına dövlət satınalmaları mexanizminin tətbiq edilməsində də aşkara çıxır .

- Müasir qlobal iqtisadi proseslər müstəvisində fiskal mexanizmin innovasiyalı inkişafa ciddi təsiri hər bir ölkənin resurs potensialından – xüsusilə, dövlətin maliyyə imkanlarından və ölkənin elmi kadr potensialından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

- Azərbaycanda innovasiyalı inkişafa fiskal siyasətin real təsirini yüksəltmək üçün ölkəni innovasiyalar məkanına çevirə bilən xarici investorlara xüsusi güzəştli vergi mühitinin yaradılması və fiskal siyasətin digər mexanizmlərindən, məsələn dövlət satınalmaları mexanizmindən istifadə məqsədəuyğun hesab olunur.

- Fiskal siyasətin innovasiyanın inkişafına təsirinin artırılması baxımından amortizasiya siyasətində ciddi təkmilləşdirmələrə - yalnız texnoloji və bilavasitə istehsalda istifadə edilən avadanlıq və qurğuları sürətli amortizasiya siyasəti ilə əhatə etmək, elmi – tədqiqatda istifadə olunan əsas vəsaitlər üzrə amortizasiya normasını 30-50 faizədək artırmaq məqsədəuyğundur.

- Milli iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafının əsas lokomotivi olan şirkətlərin, sahibkarlıq strukturlarının, xüsusilə yüksək texnologiya ixracatı və İKT istehsalçısı müəssisələrin innovasiyalı inkişafı dövlət güzəştlərindən, fiskal siyasətin effektivliyindən və stimullarından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

- Müasir iqtisadiyyatda dəyər yaratmaq və uğur əldə etmək üçün global innovasiya indeksində rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması baxımından ölkəmizdə daxili investisiyaların ayrıldığı qeyri-texnoloji innovasiyaların innovasiyalı inkişafa, əhalinin rifahına təsirinin qiymətləndirilməsi məqsədilə ölçülmə meyarlarının müəyyən olunması məqsəduyğundur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı iqtisadi inkişafın fiskal mexanizmini təkmilləşdirmək məqsədilə aparılan tədqiqatda aşağıdakı elmi yeniliklər əldə olunmuşdur:

- Ölkəmizdə effektiv fiskal siyasətin tətbiqi, elmin inkişaf imkanları, daxili investisiyaların strukturu və dövlət siyasətinin yeni istiqamətləri tədqiq olunmuşdur.

- Statistik və empirik metodlardan istifadə edilməklə Azərbaycanda innovasiyalı inkişaf ilə əlaqədar bəzi göstəricilər qiymətləndirilmişdir.

- Ölkəmizin 100-dən çox iri, orta, kiçik və mikro müəssisəsində innovasiyalaşma və onun maliyyələşdirilməsi imkanlarının tədqiqi ilə bağlı sorğu aparılmış və nəticələr təhlil edilərək, təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır.

- Göstəricilərin iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq məqsədilə dünya təcrübəsində tətbiq olunan yeni yanaşmalar öyrənilmiş, ölkəmizin strateji inkişaf prioritetləri əsas götürülərək təkmilləşdirilmələrlə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiq olunan nəticələrdən ölkəmizdə amortizasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsində, dövlət büdcəsinin elm xərclərinin strukturunun yenilənməsində, innovasiyalı inkişafı tətbiq etmək üçün dövlət proqramının hazırlanmasında, ölkədə innovasiyalı inkişaf ilə bağlı mövcud vəziyyətin təhlili və qərarların qəbul edilməsində istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin approbasiyası. Dissertasiyanın əsas

məzmunu, müddəaları, innovasiyalı iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinə dair təklif və tövsiyələr Azərbaycan Respublikası Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi ümumi həcmi 16 ç.v olan 4-ü xaricdə nəşr olunmaqla 28 məqalə (7 məqalə, 21 tezis) və tezis materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin İqtisadiyyat kafedrasında yerinə yetirilmiş və müzakirə olunmuşdur.

Tədqiqat işinin quruluşu. Tədqiqat işi giriş (16517 işarə), üç fəsil (I fəsil – 65104 işarə, II fəsil – 103408 işarə, III fəsil – 118398 işarə), nəticə (8379 işarə) 26 cədvəl, 25 şəkil, 10 qrafik, 2 diaqram olmaqla nəticə və 159 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı ilə birlikdə 151 (ədəbiyyatla birgə 176) səhifədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN MÜNDƏRİCATI

Giriş

I Fəsil. İnnovasiyalı inkişafın təmin edilməsində fiskal mexanizmdən istifadənin nəzəri - metodoloji əsasları

1.1. İnnovasiya dalğaları və innovasiyalı inkişafa konseptual yanaşmalar

1.2. İnnovasiyalı inkişafda maliyyələşmə və fiskal mexanizmdən istifadənin tərkib elementləri

II Fəsil. Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin təhlili və institusional istiqamətləri

2.1. Milli iqtisadiyyatda innovasiyalı inkişafın ümumi vəziyyətinin təhlili

2.2. İnnovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin tətbiqinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi

2.3. İnnovasiyalı inkişafın institusional strukturu və dövlət siyasəti

Fəsil III. Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafın təmin edilməsinin fiskal mexanizminin təkmilləşdirilməsinin prioritetləri

3.1. İnnovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin təkmilləşdirilməsində dünya təcrübəsindən istifadə imkanları

3.2. İnnovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin təkmilləşdirilməsinin prioritetləri

3.3. Azərbaycanda milli innovasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi

Nəticə və təkliflər

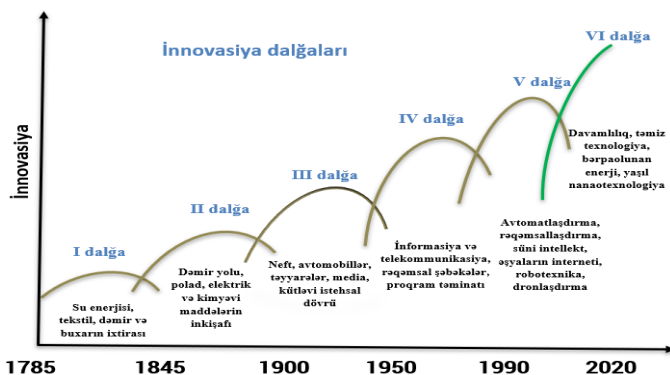
İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

DISSERTASIYANIN QISA MƏZMUNU

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, əsas nəticələr və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın girişində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, işin məqsədi, qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün həll edilmiş məsələlər, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, alınan nəticələrin elmi yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti verilmişdir. Dissertasiyanın **“İnnovasiyalı inkişafın təmin edilməsində fiskal mexanizmdən istifadənin nəzəri - metodoloji əsasları”** adlı **birinci fəslində** innovasiya dalğaları və innovasiyalı inkişafa konseptual yanaşmalar, innovasiyalı inkişafda maliyyələşmə və fiskal mexanizmdən istifadənin tərkib elementləri ilə bağlı məsələlər tədqiq edilmişdir.

Qloballaşan dünyada gedən iqtisadi proseslərin əsas xüsusiyyəti bəşər sivilizasiyasının sənaye cəmiyyətindən postsənaye cəmiyyətinə keçidi ilə xarakterizə olunur. Bu proses elm və texnikanın artan imkanları nəticəsində ictimai həyatın bütün sferalarına təsirlə, qlobal xarakterilə, böyük miqyaslı sosial-iqtisadi dəyişikliklərə gətirib çıxaran elmi-texnoloji nailiyyətlərlə ölçülür. Beləliklə, yeni əldə edilmiş biliklərin məhsula və yaxud texnoloji yeniliklərə çevrilməsini, yenilikçi ideyanın kommersiya cəhətdən reallaşdırılmasını həyata keçirən innovasiya prosesi ön plana keçir.

İnnovasiya dalğaları orta əsrlərdən etibarən texnoloji, sosial, iqtisadi və ekoloji dəyişikliklərin irəliləməsi dövrlərini əks etdirən trayektoriyadır. İnnovasiya dalğalarını xarakterizə etsək:

Sxem 1. İnnovasiya dalğaları [116]

Müxtəlif dövrləri əhatə edən hər bir innovasiya dalğası cəmiyyət üçün yeni imkanlar və problemlər yaradan böyük ixtira və ya kəşf tərəfindən idarə olunur.

Avstriyalı alim Jozef Şumpeter (1911) innovasiyalı inkişaf haqqında ilk sistematik yanaşmasında innovasiyaları konkret istiqamətlər üzrə xarakterizə etmiş, yeniliyə texnologiyanın və idarəetmə prosesinin dəyişikliyi kimi baxaraq prosesdə sahibkarın funksiyasını ixtira ilə yeniliyi əlaqələndirici olaraq müəyyən edirdi [88, s.130-150].

Robert Solou (1957) və onun tərəfdaşları elmi araşdırmaları ilə iqtisad elminə xüsusi töhfələr vermiş, iqtisadi artım vəziyyətini araşdırmış, innovasiya imkanlarının makroiqtisadi potensialını tədqiq etmişlər.

Amerikalı tədqiqatçı Yansen isə öz əsərində yeni texnologiyaların tətbiqi və innovasiyanın iqtisadi səmərəliliyini dəyərləndirmişdir. [89, s.9-10]

Şəkil 1. İnnovasiya trayektoriyası [89]

Şəkil 1-də TAMO modelində innovasiyalar insan kapitalının inkişafına və intellektual komponentlərin yüksəlməsinə təkan verən mexanizm kimi qəbul olunur [89, s.128-133]

Professor T.Ə.Quliyev (2013) insan resursları, əməyin iqtisadiyyatına həsr olunmuş kitabının insan və iqtisadiyyat adlı bölümündə iqtisadi sistemdə elmi texniki nailiyyətlərin qərarların qəbulunda, iqtisadi dinamikada mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulayır, innovasiyanı yeni fikrin məhsulu adlandırır [51, s.81].

Professor A.Hüseynovanın (2020) tədqiqatlarında ölkəmizdə milli iqtisadiyyatın modernləşməsində əsas istiqamətlərdən biri kimi, məhz innovativ inkişaf əsas götürülür. Onun fikrincə, innovasiya yeni və fərqlidir, məhsul və xidmətlərə tətbiqi nəticəsində müştəri problemləri daha yaxşı həll edilir, bazarı yeniləmək gücünə sahibdir, həmişə asan qəbul edilmir, kəşf və elmi açılışla ekvivalent deyil [28, s.42].

Müxtəlif nəzəri tədqiqatları ümumiləşdirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, ölkəmizdə innovasiyalı inkişaf vahid yanaşma olmadan müxtəlif

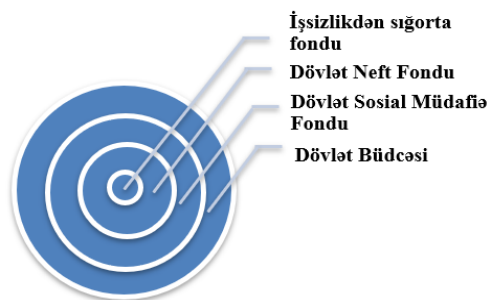
sektorlara yayılır və bu, səmərəsizliyə səbəb olur. Müasir dövrdə təmiz texnologiyalar, bərpaolunan enerji, yaşıl nanotexnologiyaların idxalı və həmçinin istehsalına keçid, ağıllı şəhərlərin qurulması, insan kapitalının inkişafına maliyyə vəsaitlərinin səmərəli artımı, rabitə və informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi, yerli şirkətlərdə rəqəmsal idarəetmə sistemlərinin qurulması üçün vahid mərkəzdən idarə olunan kompleks təşviq tədbirləri milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin davamlılığını təmin edəcəkdir.

Ön mühüm innovasiya inkişaf amili hesab edilən R&D (elm xərcləri) iqtisadi inkişafın və texnoloji tərəqqinin həlledici hərəkətverici qüvvəsi kimi qiymətləndirilir. XX əsrdən etibarən geniş formalaşmış iqtisadi artım nəzəriyyələri Harrod-Domar modeli, Şumpeter artım nəzəriyyəsi, Solou artım modeli, Endogen artım nəzəriyyəsi, kumulyativ səbəb nəzəriyyəsi, insan kapitalı, milli innovasiya sistemləri ilə bağlı nəzəriyyələr ölkələrin inkişafına dəstək verə biləcək mexanizmlərə diqqət edir. [90, s.31]

1. Ölkəmizdə effektiv fiskal siyasətin tətbiqi, elmin inkişaf imkanları, daxili investisiyaların strukturu və dövlət siyasətinin yeni istiqamətləri tədqiq olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasında ümumilikdə dövlət maliyyəsi və fiskal siyasət aşağıdakı kimi təmin olunur: (bax, sxem 2)

Innovasiyalı inkişaf üçün fiskal maliyyələşdirmə innovasiya və texnoloji irəliləyişləri dəstəkləmək üçün dövlət resurslarının ayrılmasını nəzərdə tutur.

Sxem 2. Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyəsi institutları və fiskal siyasət [9]

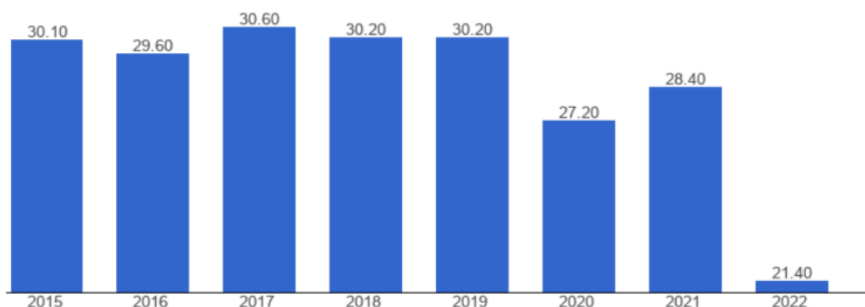
Nəticə etibarilə, innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin tərkib elementlərini ümumiləşdirsək, görürük ki, innovasiyaların təşviqinə yönəlmiş fiskal investisiya öhdəlikləri, innovativ müəssisələrin maliyyələşdirilməsi mexanizmi, sosial məsuliyyətli investisiyalar, innovativ maliyyələşdirmə Azərbaycan iqtisadiyyatını səmərəliliyə əsaslanan iqtisadiyyatdan innovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyata doğru aparacaqdır. Nəticə olaraq, innovasiyalı inkişafa əsaslanan iqtisadi artım modellərinin təhlili göstərir ki, milli iqtisadiyyatda davamlı inkişafı təmin etmək üçün innovativ müəssisə, innovativ insan, innovativ idarəetmə üçlü yanaşması innovasiyalı iqtisadiyyat trendini sürətləndirəcəkdir.

Dissertasiyanın **“Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin təhlili və institusional istiqamətləri”** adlı **ikinci fəslində** milli iqtisadiyyatda innovasiyalı inkişafın ümumi vəziyyətinin təhlili, innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin tətbiqinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi, innovasiyalı inkişafın institusional strukturu və dövlət siyasəti məsələləri tədqiq olunmuşdur.

Ölkəmiz üzrə innovasiya indeksinin ölçülməsi hazırda tədqiqat və inkişaf xərcləri (elm xərcləri), informasiya texnologiyaları ixracatı, yüksək texnologiya ixracatı, yüksək texnologiyaların ixracat payı (ümumi istehsal ixracatının tərkibindəki faizi), patent müraciətləri, patent nəticələri (intellektual mülkiyyət satışından daxilolmalar) göstəriciləri əsasında hesablanır.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-texnoloji innovasiyaların tətbiqi də ölkənin innovativ dəyərlərini və əhalinin rifahını yüksəldir, lakin hazırda ölçülmə alətləri mövcud olmadığına görə bu sahəyə yatırılan investisiyalar, onun ölkəyə gətirdiyi dəyərlər qlobal innovasiya indeksində göstərici kimi nəzərə alınmır.

2. Statistik və empirik metodlardan istifadə edilməklə Azərbaycanda innovasiyalı inkişafı əlaqədar bəzi göstəricilər qiymətləndirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının innovasiya indeksinin dəyişmə dinamikası Ümumdünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının hesabatlarına əsasən mütəmadi olaraq dərc olunur.

Qrafik 1. Azərbaycanın innovasiya indeksi balı (maximum 100 baldan) [132]

Qrafik 1-də 2015-ci ildən 2022-ci ilə qədər Azərbaycan üzrə innovasiya indeksi göstəriciləri təqdim olunmuşdur. Qeyd olunan dövrdə ölkəmiz üzrə orta dəyər 28,83 bal, 2022-ci ildə minimum 21,4 bal, 2017-ci ildə isə maksimum 30,6 bal təşkil etmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, global reytinglərə əsasən 2022-ci ildə 128 ölkədə dünya üzrə orta göstərici 32,09 bal təşkil etmişdir [156].

Milli iqtisadiyyatda innovativ inkişaf göstəricilərinin təhlillərində *Azərbaycanda dövlət və özəl sektor üzrə sahibkarlıq strukturlarının ÜDM və iqtisadi artım, dövlət büdcəsi və fiskal xərclər, elm xərclərində payı ilə ölçülür.*

Cədvəl 1. 2022-ci ilin sonuna Azərbaycanda elmlə məşğul olanların yaş strukturu

Elmi heyətin yaş strukturu	Tədqiqatçılar	Elmlər doktorları	Fəlsəfə doktorları
Tədqiqatçıların sayı – cəmi, nəfər (ümumi tədqiqatçı sayına nisbəti - faizlə)	14522	1422 (9.79%)	5785 (39.83%)
30 yaşadək	1756	28 (1.59%)	99 (5.63%)
30-39 yaşda	3197	64 (2%)	945 (29.5%)
40-49 yaşda	2961	150 (5.1%)	1483 (50 %)
50-59 yaşda	2728	278 (10.2%)	1300 (47.6%)
60-69 yaşda	2520	453 (18%)	1258 (49.9%)
70 və yuxarı yaşda	1358	449 (33.1%)	700 (51.5%)

Mənbə: Cədvəl ARDSK və Elmin İnkişaf Fondunun məlumatlarına istinadən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2022-ci ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən tədqiqatçıların 47.6 %-i yaşı 50 yaşdan yuxarı olan şəxslərdir. Elmi müəssisələrdə tədqiqat və işləmələrlə məşğul olan heyətin sayında 40 yaşadək elmlər doktorluğu alanların sayı 2022-ci ildə 64 nəfər (cəmi 2%) olması göstəricisi pozitiv hesab edilə bilməz. (bax, cədvəl 1).

MODEL (1) Elm xərclərinin ÜDM-in artımına təsiri

Cədvəl 2 verilmiş ÜDM və elm xərcləri göstəricilərinin zaman sırası məlumatları əsasında ekonometrik modelləşdirmə üsulu ilə [40] reqressiya asılılığı ekonometrik təhlil (E-views 10) proqram təminatı ilə qiymətləndiriləcəkdir.

Cədvəl 2. Model (1)-in statistik bazası

İllər	Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) mln manat	Elm xərcləri (EX) mln manat	Daxili investisiyalar (DİNV) mln manat
1995	2133.8	-	149.3
1996	2732.6	-	267.7
1997	3158.3	7.2	308.8
1998	3440.6	6.3	356.1
1999	3775.1	7.9	395.2
2000	4718.1	9.3	460.3
2001	5315.6	9.4	437.7
2002	6062.5	11.4	546.1
2003	7146.5	16.6	938.3
2004	8530.2	20.0	1324.0
2005	12522.5	28.8	2104.9
2006	18746.2	32.0	2901.4
2007	28360.5	43.9	4626.7
2008	40137.2	62.1	7702.2
2009	35601.5	83.3	6079.9
2010	42465.0	92.8	7499.2
2011	52082.0	106.1	10199.0
2012	54743.7	116.7	12148.3
2013	58182.0	117.0	13178.9
2014	59014.1	124.2	12715.0
2015	54380.0	113.2	9058.5
2016	60425.2	110.2	6490.3
2017	70337.8	109.8	8765.2
2018	80092.0	117.8	11874.9
2019	81681.0	122.3	12867.1
2020	72578.1	143.6	12070.8
2021	93203.2	151.8	12561.9
2022	133825.8	167.8	14255.8

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib olunmuşdur.

Elm xərcləri innovasiyalı inkişafa müsbət təsir edən faktordur. Bu faktorun innovasiyalı inkişafa təsirinin kəmiyyət xarakteristikası Cədvəl 2-də verilmiş məlumatlar əsasında ekonometrik qiymətləndirilmişdir. Reqrəssiya tənliyinin parametrləri və statistik xarakteristikaları E-views 10 (Econometrik Views) paketində modelin uyğunluğu ən kiçik kvadratlar üsulu (OLS) vasitəsilə yoxlanılmışdır.

Cədvəl 3. **Ekonometrik modelin statistik xarakteristikaları**

Dependent Variable: LOG(UDM)

Method: Least Squares

Sample (adjusted): 2012 2022

Included observations: 11 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	10.19497	0.159825	63.78829	0.0000
LOG (EX (-15))	0.371246	0.058557	6.339942	0.0001
R-squared	0.817054	Mean dependent var		11.18042
Adjusted R-squared	0.796727	S.D. dependent var		0.273636
S.E. of regression	0.123371	Akaike info criterion		-1.184278
Sum squared resid	0.136983	Schwarz criterion		-1.111933
Log likelihood	8.513527	Hannan-Quinn criter.		-1.229881
F-statistic	40.19486	Durbin-Watson stat		1.651553
Prob(F-statistic)	0.000134			

Mənbə: Cədvəl 2-nin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvəl 3-də alınan qiymətlər əsasında elm xərclərinin ÜDM-ə təsirinin reqressiya tənliyini aşağıdakı şəkildə yazı bilərik: [27]

$$\text{LOG(UDM)} = 10.195 + 0.371 \cdot \text{LOG (ELM (-15))}$$

(s.e) (0.16) (0.06)

$$R^2=0.817, \text{ DW}=1.65$$

Burada, ÜDM-ümumi daxili məhsul, ELM-elmə çəkilən xərcləri, (s.e) – standart səhvi göstərir. Determinasiya əmsalının (R-squared) 0.817-ə bərabər olması ÜDM-in tədqiq olunan illərdə həcmnin ildən-ilə dəyişməsinin təxminən 81.7%-i elm xərcləri və onunla sinxron dəyişən amillərin dəyişməsi ilə izah edilə bilər.

(1) Modelinə əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycanda ÜDM-in elm xərclərinə nəzərən elastiklik əmsalı təxminən 0.37-dir. Yəni, 15 il əvvəl elmə çəkilən xərclərin 1% artması hazırkı dövrdə ÜDM-in həcmi təxminən 0.37% artırır. Loqarifmik modeldə elastiklik əmsalı sabit olduğu üçün deyə bilərik ki, cari ildə elmə çəkilən xərclər ortalama 15 ildən sonra ÜDM-in həcmi təxminən 0.37% artırır. Yəni elə elmi kəşflər var ki, onun iqtisadiyyata tətbiqi 15 ildən tez və eləsi də var ki, 15 ildən daha sonra baş verir. Yada salmaq lazımdır ki, həmyerlimiz dünyaca məşhur Lütüzadənin qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsi 30 ildən sonra Yaponiyada öz tətbiqini tapmışdır.

MODEL (2). Ümumi Daxili Məhsulun investisiyalardan asılılığının qiymətləndirilməsi (bax, diss. 2.2.)

İnvestisiyalar innovasiyalı inkişafa müsbət təsir edən faktordur. Bu faktorun innovasiyalı inkişafa təsirinin kəmiyyət xarakteristikası cədvəl 2-dəki məlumatları əsasında ekonometrik qiymətləndirilmişdir. Nəticələr aşağıdakı kimidir:

$$\begin{aligned} \text{LOG(UDM)} &= 3.947 + 0.774 * \text{LOG(DINV(-1))} + \\ &[\text{AR}(1)=0.532, \text{UNCOND}] \\ \text{Prob.} & (0.0000) (0.0000) \end{aligned}$$

R-squared (determinasiya əmsalı) = 0.974027, Prob(F-statistic) = 0.000000

Burada əmsalların altında mötərizədə yazılmış ədədlər əmsalların əhəmiyyətliliyini yoxlayan T testin ehtimalını göstərir. Hər iki ehtimalların 0.05-dən kiçik olması bu əmsalların əhəmiyyətli olduğunu deməyə əsas verir. Başqa sözlə onların səhv olma ehtimalı 5 faizdən də aşağıdır. Başqa sözlə modeldən alınan rəqəmlər faktları reallığa 97.4 faiz yaxınlaşmışdır. Qalan hissə modeldə nəzərə alınmayan faktlarla əlaqəli olmuşdur.

(2) modelinə əsasən deyə bilərik ki, Azərbaycanda ÜDM-in daxili investisiyalara nəzərən elastiklik əmsalı 0.774-dür. Yəni, hər il investisiyaya yatırılan xərclərin 1% artması hazırkı dövrdə ÜDM-in həcmi təxminən 0.77 % artırır. Loqarifmik modeldə elastiklik əmsalı sabit olduğu üçün deyə bilərik ki, cari ildə investisiya xərcləri ortalama 1 ildən sonra ÜDM-in həcmi təxminən 77 % artırıraqdır.

Vergi stimullarının tətbiqinin nəticəsini müəyyən etmək üçün aşağıdakılara diqqət etmək vacibdir:

Sxem 3. Vergi stimullarının səmərəliliyinin ölçülməsi istiqamətləri

Mənbə: Sxem dünyanın innovator ölkələrinin vergi stimullarının təhlili tədqiqatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

3. Ölkəmizin 100-dən çox iri, orta, kiçik və mikro müəssisəsində innovasiyalaşma və onun maliyyələşdirilməsi imkanlarının tədqiqi ilə bağlı sorğu aparılmış və nəticələr təhlil edilərək, təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır.

Amortizasiya ayırmaları və sürətli köhnəlmə siyasəti müəssisə daxilində innovasiyalar üçün maliyyə mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynayır [120] [125].

Mənfəət vergisinin 20 faizlik səviyyəsi üçün dövlətin amortizasiya ayırmalarına görə almadığı hər 1 manata vergi ödəyicisinin 4 manatlıq əlavə investisiya mənbəyi yaranır [52].

Azərbaycanda ilk dəfə innovasiyalı inkişafda rolu olan sahibkarlıq subyektlərində R&D fəaliyyətinin ölçülməsi məqsədilə müəllif tərəfindən aparılmış sorğunun nəticələrindən istifadə olunur.

Sorğu “Google forum” anket mexanizminin əsasında təşkil olunmuşdur. Sorğu ölkənin aralarında SOCAR, Azərsu, Azəriqaz, Kapital bank, Azərbaycan Beynəlxalq Bankı, İnnovasiyalar Mərkəzi, Veysəloğlu MMC, “Htech Invest” kimi şirkətlərinin də olduğu 100-dən çox mikro (20%), kiçik (30%), orta (12.5%) və iri (37.5%) şirkətləri arasında aparılmışdır.

Cədvəl 4.

Şirkətlərin R&D xərcləri üçün istifadə etdiyi maliyyə mənbələri

Şirkətlərdə R&D xərcləri üçün istifadə olunan maliyyə mənbələri (faizlə)	
Əvvəlki ilin mənfəəti	43.2%
Şəxsi maliyyə vəsaitləri	42%
Bank kreditləri	18.5%
Digər mənbələr	17.3%
Amortizasiya ayırmaları	12.3%
Vergi güzəşti	7.4%
Dövlət subsidiyaları və qrantlar	7.4%
R&D xərci çəkilməyib.	12.3%

Mənbə: Cədvəl Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən şirkətlər arasında müəllifin apardığı sorğunun nəticələrinə əsasən tərtib olunmuşdur.

Qeyd: (Cədvəldəki faiz rəqəmlərinin məcmusunun 100 faizi üstələməsi şirkətlərə bir neçə uyğun cavabın seçilməsi variantı verildiyinə görədir.)

Cədvəl 4-ün məlumatları göstərir ki, ölkədə tətbiq olunan vergi stimullarının şirkətlərin innovasiyalı inkişafında rolu aşağıdır. (cəmi 7.4%). Şirkətin daha geniş bazarlara çıxmaq üçün böyüməsinə ayıracağı investisiya imkanlarının məhdudlaşdığından əks nəticələrə səbəb olur. Bu vəziyyətdə şirkətlərin innovasiyayönlü inkişafını təmin etmək və rəqəbətcə qabiliyyətliliyini artırmaq üçün tələb olunan maliyyə vəsaitinin əldə olunmasına dəstək mexanizmlərini stimullaşdırmaq zərurətə çevrilir.

Cədvəl 4 üzrə sorğu aparılan bütün şirkətlərdə amortizasiya ayırmalarının normasının 20%-i aşmadığı məlum olmuşdur. Şirkətlərin cəmi 12.3%-i amortizasiya ayırmalarını R&D fəaliyyətlərinə istifadə etdiyi maliyyə mənbəyi kimi göstərmişdir. Bu nəticələr onu deməyə əsas verir ki, innovasiyayönlü xərcləri olan müəssisələrdə amortizasiya ayırmalarını 30-50%-dək artırmaq məqsədəuyğundur. (bax, diss., elmi müddəalar)

Bundan başqa şirkətlər elm-sənaye əlaqələrinin qurulmasında kədr çatışmazlığı, rəqəbat mühitinin yetərsizliyi, xaricdən idxal olunan malların yerli istehsalın inkişafına maneə, kifayət qədər maliyyə dəstəyinin olmaması kimi amillərin innovasiyalı inkişafa ciddi maneə olması kimi göstərmişdir.

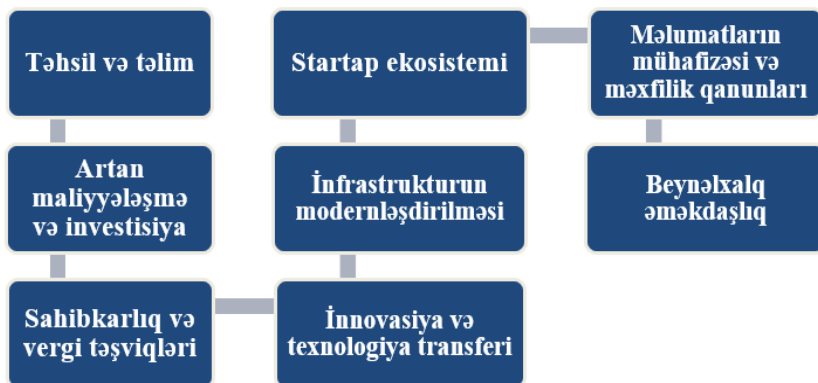
Qrafiklərdən və stasionarlıq testlərindən çıxan nəticələrə görə Azərbaycanda ÜDM-in elm xərclərinə nəzərən elastiklik əmsalı təxminən 0.37-dir. Başqa sözlə cari ildə elmə çəkilən xərclər ortalama 15 ildən sonra

ÜDM-in həcmi təxminən 0.37% artırır. Həqiqətən də elə elmi kəşflər var ki, onun iqtisadiyyata tətbiqi 10-15 ildən sonra baş verir.

Daha bir ekonometrik modeldə isə hər il investisiyaya yatırılan xərclərin 1% artması hazırki dövrdə ÜDM-in həcmi təxminən 0.77 % artırır. Cari ildə qoyulan investisiya xərcləri ortalama 1 il gecikmə ilə ÜDM-in həcmi təxminən 77 % artıracaqdır. Yəni milli iqtisadiyyatda innovasiyalı inkişafın əsas aktoru kimi dövlət və (ya özəl) mənbələrdən yatırılmış investisiyalar çıxış edir. Aparılan tədqiqatların nəticəsi göstərir ki, elmə və innovasiyalı inkişafa investisiya qoyuluşları istiqamətində təkmil fiskal mexanizm yaradılmasına ehtiyac vardır.

Müstəqillik illərindən etibarən Azərbaycan Respublikasında sistemli və ardıcıl dövlət siyasətinin aparılması nəticəsində institusional fəaliyyət gücləndirilmiş, bu proses ölkədə innovasiyalı inkişafın təmin edilməsinə töhfə vermişdir. Ölkəmiz tədqiqat, innovasiya və inkişafı təşviq etmək üçün elm və təhsil sektorunda islahatlara maraq göstərmişdir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafın institusional istiqamətləri və dövlət siyasəti sxemdə 4-də verildiyi kimi təmin edilməkdədir:

Sxem 4. İnnovasiyalı inkişafın institusional istiqamətləri və dövlət siyasəti

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Nazirlər Kabinetinin və "e-qanun" bazasının son 5 illik qanunvericilik aktlarının təhlillərinə əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Təhsil və təlim proqramlarının inkişafı və bu sektorda struktur islahatlar Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafa xidmət edən institusional istiqamətlərindən biridir.

“2019-2023-cü illər üçün Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir.

“2022-2026-cı illər üçün gənclərin xarici ölkələrin nüfuzlu ali təhsil müəssisələrində təhsil almalarına dair Dövlət Proqramı” qəbul olunmuşdur. Dövlət proqramı çərçivəsində xaricdə təhsil alacaq gənclərin seçilməsi meyarları və prosedurları təsdiq olunmuşdur.

2021-ci ildə startaplar üçün banklarda güzəştli kredit mexanizmi yaradılmışdır. İKT sahəsində sahibkarlıq subyektlərinin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafı Dövlət Fondu İKT layihələrə qrantlar ayırır, fondun güzəştli kreditlərinin verilməsinin maliyyə mexanizmi üzrə yerli banklar müvəkkil seçilir [143].

2013-cü il tarixli Fərmanla təsdiq edilmiş “Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə” Azərbaycanda müasir tələblərə cavab verən sənaye parklarının qurulması, idarəsi və orada kommersiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məsələləri tənzim edən əhəmiyyətli baza sənədidir.

2021-ci ildə təsdiqlənmiş “Startap” pasportunun verilməsi Qaydaları”nın məqsədi ölkədə mövcud olan innovativ layihələrin mərkəzləşdirilmiş açıq məlumat bazasını yaratmaqla, ictimaiyyətin həmin məlumat bazasından şəffaf, çevik və səmərəli istifadəsini təmin etməkdir.

Əqli mülkiyyət qanunlarının gücləndirilməsi və tətbiqi yaradıcıların və ixtiraçıların ədalətli şəkildə mükafatlandırılmasını və onların ideyalarının qorunmasını təmin etməklə innovasiyaları təşviq edir.

1997-ci ildə Patent haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur [15].

2012-ci ildə əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piratçılığa qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur [12].

2009-cu il Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı ilə Budapeşt, “Kibercinayətkarlıq haqqında Konvensiya”ya (2001) keçid ölkəmizdə təsdiqlənmişdir.

Bu hüquqi sahələrə diqqət yetirməklə Azərbaycan innovasiyaları təşviq edən, investisiyaları cəlb edən, texnoloji irəliləyişlər və yaradıcılığa

təkan verən dövlət siyasəti təmin edə, canlı ekosistemin böyüməsini dəstəkləyən mühit yarada bilər.

Dissertasiya işinin “**Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafın təmin edilməsinin fiskal mexanizminin təkmilləşdirilməsinin prioritetləri**” adlı üçüncü fəslində innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin təkmilləşdirilməsində dünya təcrübəsindən istifadə imkanları, milli innovasiya sisteminin təkmilləşdirilməsi məsələləri tədqiq olunmuşdur.

4. Göstəricilərin iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasına nail olmaq məqsədilə dünya təcrübəsində tətbiq olunan yeni yanaşmalar öyrənilmiş, ölkəmizin strateji inkişaf prioritetləri əsas götürülərək təkmilləşdirilmələrlə bağlı təkliflər irəli sürülmüşdür.

Dünya təcrübəsinin imkanlarından istifadə edilməsi Azərbaycanda innovativ inkişafın fiskal mexanizmini əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirə bilər (sxem 5). Xüsusilə innovativ sənayelərə, tədqiqat və inkişaf fəaliyyətlərinə yönəlmiş vergi güzəşti artımı stimullaşdırır. Bu stimullara innovator müəssisələrə investisiyanı təşviq etmək üçün vergi güzəştləri, kreditlər və s. daxildir.

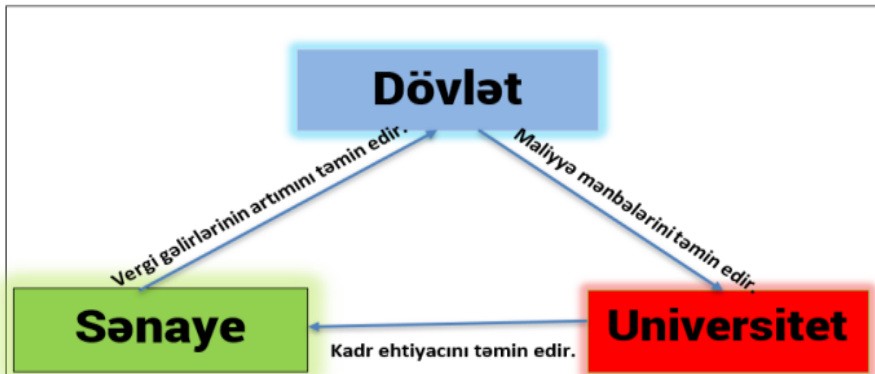
Sxem 5. Azərbaycanda innovasiyalı inkişafın fiskal təminatında dünya təcrübəsindən istifadə istiqamətləri

Mənbə: Beynəlxalq təcrübənin təhlili tədqiqatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin səmərəli tətbiqinə bir neçə istiqamətdə baxmaq olar:

- Elm xərclərinin istifadəsini təkmilləşdirməklə;
- Ümumi xərclərin tərkibində innovativ sahibkarlıq strukturlarına investisiyaları təmin etməklə;
- Ümumi xərclərin tərkibində elektron hökumətin saxlanması çəkilən xərcləri təkmilləşdirməklə;
- Amortizasiya ayırmalarının innovasiyalı inkişaf yönündə istifadəsini təşviq etməklə.

Azərbaycanda innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin səmərəli şəkildə tətbiqi məqsədilə aşağıdakı strateji tədbirlərin davam etdirilməsi məqsəduyğundur:

Sxem 6. İnnovasiyalı inkişaf üçün universitet-sənaye-dövlət mexanizmi [3]

Universitetlər, sənaye və dövlət arasında əməkdaşlıq innovasiyaların təşviqində və iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində mühüm rol oynayır. Universitet-sənaye əməkdaşlığının maneələri və imkanlarının təhlilinə nəzər yetirsək, bu ideya, başlanğıc, həyata keçirilmə və tətbiq mərhələlərini əhatə edir. Əlaqənin qurulmasında sənaye və universitetlərin əməkdaşlığa təşviq məsələlərinin təmini, əməkdaşlıqlar zamanı şirkətlərin kommersiya sirri məlumatlarının sızmasının qarşısının alınması, qarşılıqlı inam, maliyyə təminatı məsələləri vacib müddəə hesab olunur. Problemlərin həlli məqsədilə maliyyə dəstəyi, kommersiya sirri

öhdəliyi, əqli mülkiyyət, müəlliflik hüququ müqavilələri istiqamətində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə nail olmaq zəruridir. (bax, sxem 6).

Bundan başqa təhsilin orta və ali səviyyəsində keyfiyyətin yüksəldilməsi, maddi-texniki bazanın yaxşılaşdırılması, innovasiyanın əsas amili olan İKT bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi kimi əsas prioritetlərin qurulmasında investisiya təminatı mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Cədvəl 5. İnnovasiyalı inkişafın GZİT təhlili

GÜCLÜ TƏRƏFLƏR	ZƏİF TƏRƏFLƏR
- İKT infrastrukturunun inkişafı - İnnovasiya klasterləri - Texnoloji parklar - Gənc əhalinin sayca çox olması - Xaricdə təhsil istiqamətində dövlət maliyyələşdirmə proqramının mövcudluğu	- Vençur kapitalının yetərsizliyi - Ali məktəblərdə texnoloji ixtisaslar üzrə kadr yetərsizliyi - Yüksək texnologiya istehsal edən sahibkarlıq müəssisələrinin az sayda olması - Startap inkubatorlarının davamlı dəstək verə bilməməsi - İnnovasiyalı inkişafa dair qanunvericilik aktının mövcud olmaması
İMKANLAR	TƏRƏDDÜDLƏR
- Dövlət dəstəyi - Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi mövcudluğu - AR Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin mövcudluğu - AR Əqli Mülkiyyət Agentliyinin mövcudluğu - KOBİ (Kiçik və orta biznes) Agentliyinin mövcudluğu - Texnologiya parklarına tətbiq olunmuş geniş vergi güzəştləri - Rəqəbat Məcəlləsinin qəbul olunması - Yeni xarici bazarların yaranması (Azərbaycan-Türkiyə-Avropa bazarı) - Yeni nəqliyyat dəhlizləri (Zəngəzur dəhlizi)	- Pandemiya sonrası iqtisadi böhran - Ali məktəblərlə sənaye sektorunun əlaqələrinin qurula bilməməsi - Gənclərin elmə həvəsinin aşağı olması

Mənbə: Azərbaycan Respublikasında innovasiyalı inkişaf istiqamətində dövlət siyasətinin tədqiqi materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Cədvəl 5-də ölkəmizdə innovasiyalı inkişafın GZİT təhlili cədvəlinin məlumatlarına əsasən hazırda beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi faydalı ola bilər.

Vençur biznesi – əsasən bilik tutumlu yüksək texnoloji istehsalat sahələrinə vençur maliyyələşdirilməsi prinsipləri ilə reallaşdırılan riskli biznes sahəsidir [82, s.24]. Vençur maliyyələşdirilməsi – bilik tutumlu

məhsulun işlənməsi və istehsal prosesinə yönəldilən, yeni yaradılan kiçik və orta, yüksək texnoloji firmaların səhmdar kapitalına mənfəətin əldə edilməsi üçün uzunmüddətli riskli sərmayə qoyuluşudur.

MİS-ə daxil olan hər bir kateqoriya üzrə müvafiq tənzimlənmə işlərinin aparılması ilk növbədə dövlətin əsas öhdəliyi olaraq çıxış edir və bunlar əsasən aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:

- İnnovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmək üçün çərçivə şərtlərinin müəyyən edilməsi;

- Texnoloji inkişafın proqnozunun tərtib edilməsi və onun əsasında elmi-texniki prioritetlərin müəyyənəndirilməsi;

- İnnovasiya infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi üzrə proqramların qəbul edilməsi;

- İnnovativ fəaliyyətin stimullaşdırılması üzrə tədbirlərin hazırlanması və reallaşdırılması;

- İnnovasiya yönü siyasətin həyata keçirilməsi prosesində elm, sənaye və biznes strukturlarının bərabərhüquqlu iştirakının təmin edilməsi [117].

İnkişaf etmiş dövlətlərdə innovasiya sistemlərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi işinin təşkili daim diqqətdə saxlanılır.

Milli innovasiya sistemlərinin dünya təcrübəsinin təhlili nəticəsində onların əsas funksiyaları kimi aşağıdakılar daha vacib hesab edilməlidir:

- 1) Dövlətin innovasiya siyasəti iqtisadi, sənaye, elm sahələrində həyata keçirilən siyasətə əlavə kimi deyil, bu istiqamətləri birləşdirən bir siyasət kimi hazırlanmalıdır.

- 2) MİS-in inkişaf strategiyası işlənilib hazırlanarkən aidiyyəti dövlət və qeyri-dövlət qurumları yaxından iştirak etməlidir. Bu amil eyni zamanda, maliyyə vəsaitlərinin düzgün bölüşdürülməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər.

Effektiv elm-istehsal qarşılıqlı əlaqələrinin təmin edilməsinə yönəlmiş islahatların uğuru çox vaxt müxtəlif maraqlı tərəflərin, o cümlədən dövlət qurumları, universitetlər, elmi-tədqiqat institutları, biznes və sahibkarların əməkdaşlığından və koordinasiyasından asılıdır. Bu cür səylər daha çox innovasiyaya, iqtisadi artıma və real dünya probleminin həllində elmi biliklərin praktiki tətbiqinə səbəb ola bilər.

NƏTİCƏ:

Elm, texnologiya və innovasiya siyasətinin bir hissəsi kimi fiskal stimullar getdikcə daha çevik şəkildə tətbiq olunaraq geniş hədəf spektrinə çatmaq üçün həm də inzibati yolla istifadəsinə nəzarəti həyata keçirməyi zəruri edir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, dövlət tərəfindən:

- ali təhsil müəssisələrinə innovasiya yönümlü maliyyə ayırmalarının təmin edilməsi;
- innovasiya yönümlü sahibkarlıq subyektlərinə subsidiyaların verilməsi;
- ali təhsil müəssisələri ilə sənaye müəssisələri arasında ortaq əməkdaşlığın yaradılması iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafına təminat yaradır.

Ölkəmizdə ilkin araşdırmalar və ideyalar kifayət qədər mövcud olsa da, bu ideyaların bazasında tətbiqi araşdırmaların həyata keçirilməsi sahəsində ciddi problemlərin olduğunu görürük. Mövcud innovativ ideyalar bir çox hallarda ilkin araşdırma mərhələsindən təcrübədə tətbiq edilmə mərhələsinə keçə bilmir. Bu fakta təsir göstərən əsas səbəblərdən biri beynəlxalq informasiya mərkəzlərinə çıxışın çətinliyi və tətbiqi araşdırmaların aparılması üçün tələb olunan infrastrukturun formalaşdırılmasında meydana çıxan maddi-texniki problemlərdir.

Digər vacib məsələ isə ixtisaslaşdırılmış elmi-tədqiqat mərkəzlərinin müasir tələblərə cavab verən səviyyədə qurulması, mövcud mərkəzlərin işinin gücləndirilməsi, elmi dərəcəsindən asılı olmayaraq tədqiqat aparmaq istəyən istənilən şəxs üçün bu mərkəzlərin açıq və ödənişsiz olmasıdır. Mərkəzlərin beynəlxalq məlumat sistemlərinə və axtarış sistemlərinə çıxışlarının təmin edilməsi istiqamətində işlər aparılmalıdır. Araşdırmalar göstərir ki, nəinki bu mərkəzlərin fəaliyyətinin təşkili, eləcə də həmin mərkəzlərin mütəxəssislərinin əlavə təlimə cəlb edilməsi onların innovasiyalı fəaliyyətinə təkan verir.

Dissertasiya işində innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizmi təhlil edilmiş və əldə edilmiş aşağıdakı elmi nəticələr əsaslandırılmışdır:

1) İnnovasiyalı inkişafı bağlı nəzəri-konseptual yanaşmaların tədqiqinin nəticəsi kimi müəyyən olunmuşdur ki, Azərbaycanda

innovasiyalı inkişaf vahid yanaşma olmadan müxtəlif sektorlara yayılır və bu, səmərəsizliyə səbəb olur. İnnovasiyanın VI dalğasının sürətlə yayıldığı müasir dövrdə ölkəmizdə təmiz texnologiyalar, bərpaolunan enerji, yaşıl nanotexnologiyaların idxalı və həmçinin istehsalına keçid, ağıllı şəhərlərin qurulması, insan kapitalının inkişafına maliyyə vəsaitlərinin səmərəli artımı, rabitə və informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi, yerli şirkətlərdə rəqəmsal idarəetmə sistemlərinin qurulması üçün vahid mərkəzdən idarə olunan kompleks təşviq tədbirləri milli iqtisadiyyatın rəqəbatqabiliyyətliliyinin davamlılığını təmin edəcəkdir.

2) Nəticə etibarilə, innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin tərkib elementlərini ümumiləşdirsək, iqtisadi artım modellərinin təhlili göstərir ki, milli iqtisadiyyatda davamlı inkişafı təmin etmək üçün innovativ müəssisə, innovativ insan, innovativ idarəetmə üçlü yanaşması innovasiyalı iqtisadiyyat trendini sürətləndirəcəkdir.

3) Vergi stimullarının tətbiqinin nəticəsi tədqiq olunaraq müəyyən olunmuşdur ki, bu stimullar sahəsində aydın və ölçüləbilən məqsədlərin seçilməsinə, konkret sektor və regionların hədəflənməsinə, təşviqlərin müddətinin və əhatə dairəsinin məhdudlaşdırılmasına, şəffaf və hesabatlı prosedurların yaradılmasına, müntəzəm mənfəət-xərc təhlili və təsirinin qiymətləndirilməsinə ehtiyac vardır.

4) Tədqiqat işində aparılan araşdırmalarla müəyyən olunmuşdur ki, amortizasiya ayırmaları və sürətli köhnəlmə siyasəti müəssisə daxilində innovasiyalar üçün maliyyə mühitinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Müəssisələrdə amortizasiya normalarının 30-50%-dək artırılması maliyyə imkanlarını yaxşılaşdırır və innovasiyalı inkişafı təşviq edə bilər.

5) Tədqiqat işində innovasiyalı inkişafın göstəricilərinin ekonometrik təhlili əsasında qrafiklərdən və stasionarlıq testlərindən çıxan nəticələrə görə Azərbaycanda ÜDM-in elm xərclərinə nəzərən elastiklik əmsalı təxminən 0.37-dir. Yəni, 15 il əvvəl elmə çəkilən xərclərin 1% artması hazırkı dövrdə ÜDM-in həcmi təxminən 0.37% artırır. Başqa sözlə cari ildə elmə çəkilən xərclər ortalama 15 ildən sonra ÜDM-in həcmi təxminən 0.37% artırır. Həqiqətən də elmi kəşflər var ki, onun iqtisadiyyata tətbiqi 15 ildən tez və eləsi də var ki,

15 ildən daha sonra baş verir. Həmyerlimiz dünyaca məşhur Lütfizadənin qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsi 30 ildən sonra Yaponiyada öz tətbiqini tapmışdır. Həmçinin Azərbaycanda ÜDM-in daxili investisiyalara nəzərən elastiklik əmsalı 0.77 % müəyyən olunmuşdur. Hər il investisiyaya yatırılan xərclərin 1% artması hazırki dövrdə ÜDM-in həcmi təxminən 0.77 % artırır. Cari ildə qoyulan investisiya xərcləri ortalama 1 il gecikmə ilə ÜDM-in həcmi təxminən 77 % artıracaqdır. Yəni milli iqtisadiyyatda innovasiyalı inkişafın əsas aktoru kimi dövlət və (ya özəl) mənbələrdən yatırılmış investisiyalar çıxış edir. Əldə olunan nəticələrdən belə qənaətə gəlmək olar ki, elmə və innovasiyalı inkişafa investisiya qoyuluşlarına ehtiyac vardır.

6) İnnovasiya liderləri olan və iqtisadi göstəricilər baxımından ölkəmizə yaxın dövlətlərin tətbiq etdiyi innovasiyalı inkişaf təcrübəsi öyrənilərək müəyyən olunmuşdur ki, bir sıra ölkələrdə həyata keçirilən fiskal mexanizmlərin effektivliyinin davamlı olaraq qiymətləndirilməsi və inkişaf edən global mənzərə əsasında strategiyaların uyğunlaşdırılmasına açıq olmaq davamlı innovasiyalar üçün çox vacibdir.

7) Ölkəmizdə innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin tətbiqinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri tədqiq olunmuş və insan kapitalına investisiyaların qoyulması, orta və uzunmüddətli dövrdə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, “elm-təhsil-istehsal” üçbucağının çevik investisiya mexanizminin yaradılması innovasiya mühitinin yaxşılaşmasına xidmət etdiyi müəyyən olunmuşdur.

TƏKLİFLƏR:

1. Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclərin strukturunu təkmilləşdirmək – Belə ki, təklif olunur ki, doktorant və dissertantlar öz tədqiqatlarını ali məktəblərdə yaradılan innovativ laboratoriyalarla təhciz olunmuş tədqiqat mərkəzlərində yerinə yetirsin və fəaliyyətlərinin müqabilində əmək haqqı ilə təmin olunsunlar. Bu həm də tədqiqat universitetinin yaradılması üçün ali məktəblərin potensialını gücləndirəcəkdir.

2. Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığın İnkişafı Fondu vəsaitlərinin əhəmiyyətli hissəsini (təxminən 2 %) real sektora

yatırılması üçün biznes kreditlərinə ayırmalı və bu sahədə maliyyə vəsaitini istifadəsi üzrə xərclənməsi üçün onlayn nəzarət sisteminin tətbiqi (proqram təminatı) təklif olunur.

3. Maliyyə hesabatlılığını təmin etməklə vençur kapitalını ölkədaxili müəssisələrə cəlb edilməsinə dövlət zamanəti mexanizminin qurulması təklif olunur.

4. Xarici borclar hesabına sərbəst vençur fondunu yaratmaq – borc verən ölkə ilə borc alan ölkə arasında öhdəlik müqaviləsi (vahid texnoloji zonanın yaradılması) əsasında təmin edilə bilər.

5. Yüksək texnologiyalar istehsal və ixrac edən müəssisələr və informasiya texnologiyaları sahəsində lider olan şirkətlərlə ölkənin ali təhsil müəssisələri arasında əməkdaşlığın artırılması məqsədilə təşviqedic siyasətin həyata keçirilməsi təklif olunur.

6. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində və Mühəsibat uçotu haqqında Qanunda şirkətlərdə amortizasiya xərclərinin istifadəsinin istiqamətləri haqqında tələb qoyulmayıb. Yüksək rəqabətqabiliyyətli milli iqtisadiyyatın formalaşması üçün yeni texnoloji həllərin müəyyən edilməsi və bu istiqamətdə amortizasiya ayırmalarının effektivliyinin təmin edilməsi məqsədilə tədqiqatların aparılması əhəmiyyətlidir. Bütün iqtisadi sektorlarda innovasiyalı inkişafın təmin olunması, amortizasiya xərclərindən səmərəli istifadənin hüquqi tənzimlənməsi, amortizasiya ayırmalarının gəlirdən çıxılan xərclərə aid edilməsi kimi vergi güzəştinin nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün müvafiq uçotun tətbiqi qaçılmazdır.

7. Mələk investisiya və müəssisə kapitalı ilə bağlı olan vergi kreditləri strategiyasında startaplara və innovativ şirkətlərə özəl sərmayəni təşviq etmək üçün bəzi hökumətlər mələk sərmayəçilərinə və uyğun firmalara maliyyə təmin edən vençur kapitalistlərinə vergi kreditləri təklif edirlər. Bu mexanizmin tətbiqi ölkəmizdə innovasiyalı inkişafın fiskal mexanizminin təkmilləşdirilməsi baxımından əhəmiyyətli ola bilər.

8. Amortizasiya ayırmaları şirkətlərə zamanla innovativ fəaliyyətə investisiyaları ilə bağlı xərcləri təmin edən maliyyə aləti kimi çıxış edir və bununla da yeni məhsulların, proseslərin və texnologiyaların inkişafını təşviq edir. Dövlətin amortizasiya

siyasətində innovasiyaları stimullaşdıran amortizasiya ayırmaları təşviqlərinin fiskal məsuliyyətlə balanslaşdırılması, vergi güzəştinin yeni modelinin diferensiasiya istiqamətləri təklif olunur. Belə ki, iqtisadiyyatın diversifikasiya olunmuş sahələri üzrə elmi-texniki fəaliyyətdə istifadə olunan əsas vəsaitlər, bərpaolunan enerjiddən istifadə, enerjiyə qənaət edən maşın və avadanlıqlar (siyahısı və istehsalda real nəticələri müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş) üzrə amortizasiya xərclərində dəyişiklik edilməsi müəssisələrin innovasiya qabiliyyətinə müsbət təsir edəcəkdir.

Dissertasiya mövzusu üzrə müəllifin aşağıdakı əsərləri nəşr edilmişdir:

1. Qiyasova Z.H., “Azərbaycanda innovasiyalı inkişaf və innovativ sahibkarlığın təkmilləşdirilməsi”, Statistik Xəbərlər jurnalı, 2021
2. Qiyasova Z.H., “İnnovasiyalı inkişafın təmin edilməsinin maliyyə mexanizmləri”, AMEA, “İqtisadi artım və ictimai rifah” jurnalı, 2021
3. Qiyasova Z.H., “Azərbaycanda innovasiyayönümlü inkişafın fiskal mexanizmindən istifadəsinin qiymətləndirilməsi”, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Elmi Xəbərlər” jurnalı, 2021
4. Qiyasova Z.H. “Azərbaycanda innovasiya fəaliyyətinin təşviqində vergi siyasətinin rolu”, Azərbaycanın vergi jurnalı, 2021
5. Qiyasova Z.H., “Azərbaycanda innovasiya yönümlü inkişafın fiskal mexanizmindən istifadəsinin qiymətləndirilməsi” İqtisad Universitetinin Elmi Xəbərlər Jurnalı, 5-ci cild, s.164-174, 2017
6. Qiyasova Z.H., “Azərbaycan iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətlilik göstəriciləri” Sumqayıt Dövlət Universitetində keçirilmiş konfransın materialları, 2017
7. Qiyasova Z.H., “Müasir dövrdə innovativ inkişaf modelinə keçidi şərtləndirən obyektiv amillər” tədqiqatçıların XIX Respublika elmi konfransının materialları, 2015
8. Qiyasova Z.H., “İnnovasiyalı inkişafın təmin edilməsində dövlətin fiskal siyasətin rolu”, Qafqaz (indiki Bakı Mühəndislik)

Universitetinin gənc tədqiqatçıların III beynəlxalq elmi konfransının materialları, 2015

9. Гиясова З. Г., «Научные исследования и разработки в пределах хозяйственных субъектов как основа инновации», Экономика и предпринимательство, 2016
10. Giasova Z.H., “Knowledge-based economic activity and economic development”, 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development, WOS, p.1534-1543, 2019
11. Kassymkhan Sarsen, Naila Aliyeva, Sergey Demin, Zeynab Giasova “Effective Implementation of the Enterprise’s Innovation Capacity”, Scopus, 2023

Dissertasiyanın müdafiəsi “29” may 2024-cü il tarixdə saat 14:00-da Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.10 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1001, Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küç., 6

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat “27” aprel 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 17.04.2024.

Kağızın formatı: 60x84 ^{1/16}.

Həcmi 1 ç.v. (39262 işarə)

Tiraj 100.

*“AA – Poliqlraf” istehsalat-kommersiya birliyində
hazır diopozitivlərdən istifadə olunmaqla çap edilmişdir.*

Əlaqə üçün: capevi@internet.ru / (+99455) 201-2809